

УДК 316.47-054:316.647.5

Тетяна АТРОЩЕНКО

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Мукачівського державного університету
м. Мукачево, Україна
e-mail: tatiyana41@i.ua

СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ «МІЖЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

У статті з'ясовуються теоретико-методологічні питання, пов'язані з дослідженням феномену міжетнічної толерантності. Проаналізовано різні підходи до трактування сутності досліджуваного поняття вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Виділено основні параметри міжетнічної толерантності, як типу соціально-етнічної поведінки і форми спілкування етносів. Визначено три групи умов, що впливають на формування міжетнічної толерантності.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, міжетнічна толерантність, терпимість, соціокультурна толерантність, етнос.

Україна – багатонаціональна держава, на території якої проживають представники понад 100 національностей. На, жаль, впродовж останніх років спостерігається тенденція до посилення напруги у міжетнічних відносинах, нетерпимість та інтолерантність до представників певних меншин, мігрантів, переселенців і т.п., що актуалізує проблему формування міжетнічної толерантності у громадян нашої держави. На нашу думку, глибоке і детальне вивчення феномену міжетнічної толерантності дасть можливість усвідомити сутність, прояви та фактори, які впливають на його змістовне наповнення.

Складність цього феномену полягає в тому, що його формування відбувається під дією численних чинників: соціальних, етнічних, культурних, політичних, психологічних, педагогічних тощо. Проблеми міжетнічної толерантності осмислюються в працях таких науковців, як: М. Баліашвілі, О. Грива, І. Данилюк, Л. Дробіжева, В. Євтух, Л. Залановська, І. Залесова, М. Михайлова, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, А. Погодіна, П. Дж. Роуз, Г. Солдатова, Л. Тогєбі, М. Уолцер, М. Хараджи, Д. Хейд, Р. Шермерхорн та ін.

Характеристика явища «міжетнічна толерантність» базується на концептуальних засадах, узагальнених і викладених у Декларації принципів толерантності, прийнятої ЮНЕСКО у 1995 році [3], хоч деякі аспекти проблеми міжетнічної толерантності деякі дослідники почали розробляти задовго до цього.

Щоб зрозуміти сутність цього явища, маємо **на меті** з'ясувати науково-методологічні засади та підходи, напрацьовані зарубіжними та вітчизняними науковцями. Міжетнічна толера-

нтність, на наш погляд, є важливою якістю особистості, яка передбачає взаєморозуміння і взаємоповагу до іншої нації, етносу, культури, конфесії.

Для української мови поняття «толорантність» відносно нове і поки що не має однозначного тлумачення. В енциклопедичних словниках цей термін найчастіше ототожнюється з «терпимістю». Так, слово «толорантність» – похідне від французького «tolerant», що означає терпимий. Подібні приклади синонімічності зазначених понять містяться і в інших мовах. Наприклад, у німецькій: «duldsamkeit» – терпимість і «toleranz» – толорантність, терпимість. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує толорантність як поблажливе, терпиме ставлення до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [2, 289]. Подібним чином пояснює дане поняття і «Сучасний словник іншомовних слів»: толорантність – це терпимість, поблажливості до кого-небудь, чого-небудь [9, 300].

«Толорантність не зводиться до простої терпимості. Терпимість підкреслює спосіб ставлення до неприємних або неприйнятних об'єктів – поблажливе їх допущення або вимушене терпіння без застосування насильства. За такою зовнішньою формою поведінки часто приховується внутрішня ворожість і незнання іншого. На відміну від терпимості толорантність передбачає право особи на збереження її автономії. Як якість особистості толорантність передбачає налаштованість на паритетний діалог, на пізнання нового, «чужого», а також не виключає можливості зміни системи поглядів і уявлень індивіда» [8, 590].

Таким чином, у довідковій літературі «толерантність» найчастіше визначається через синонімічне поняття «терпимість», яке змістовно відображає його реактивний характер. При цьому не виділяються головні, сутнісні особливості цього явища; поняття найчастіше розкривається через призму релігійної та етнічної терпимості.

Певний досвід вивчення поняття «терпимість» накопичено в психології. Так, І. Кон і А. Гусейнов визначають терпимість як «моральну якість, що характеризує ставлення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей. Вона виражається в прагненні досягти взаємного розуміння і узгодження різних точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення і переконання» [7, 189]. Визначення авторів не обмежує застосування поняття толерантності тільки ставленням до представників інших націй чи релігій і вказує на моральну основу даної якості особистості.

У поняття толерантності закладається підтекст збагачення новими культурними надбаннями, соціальним досвідом. Подібну точку зору висловлює Р. Валітова: «...толерантність передбачає зацікавлене ставлення до іншої людини, бажання відчути її світосприйняття. Толерантність не означає відмови від власних поглядів. Вона свідчить про відкритість учасників діалогу, про їх «взаємопроникненість». Толерантність не передбачає утримання від дій. Толерантність – позиція, яка закликає до активності, до встановлення духовного зв'язку з іншими» [1, 33].

Проаналізувавши різні підходи до трактування сутності толерантності в філософській літературі, В. Лекторський виокремив чотири основні аспекти в розумінні цього феномену:

- 1) «толерантність як байдужість» – припускає існування думок, істинності яких ніколи не може бути доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні переконання і т.д.);
- 2) «толерантність як неможливість взаєморозуміння» – обмежує прояв терпимості повагою до іншого, якого разом з тим неможливо зрозуміти і з яким неможливо взаємодіяти;
- 3) «толерантність як поблажливість» – визнання привілейованого стану власної позиції, всі інші погляди оцінюються як слабші: їх можна терпіти, але при цьому одночасно й зневажати;
- 4) «толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог» – кожна культура, ціннісна і пізнавальна система

не тільки вступає в боротьбу з іншою системою, але, так чи інакше, намагається врахувати досвід іншої системи, розширюючи тим самим горизонт власного досвіду. Толерантність у цьому випадку розуміється як повага до чужої позиції в поєднанні з установкою на взаємну зміну поглядів (і навіть в деяких випадках зміну індивідуальної та культурної ідентичності) внаслідок критичного діалогу [4, 47].

Поняттям «толерантність» найчастіше визначається морально-етична установка на терпимість, поблажливість, розуміння іншого. Толерантна людина – це людина, яка з повагою ставиться до інтересів, звичок, вірувань інших людей, прагне зрозуміти їх і досягти взаємної згоди без застосування насильства, тиску. Толерантність розглядається як: характеристика будь-яких соціальних структур – окремої людини, соціальної групи, соціального інституту або товариства в цілому; специфічна орієнтація на вирішення конфліктних ситуацій, що виникають в процесі взаємодії з іншими соціальними структурами. Специфічність цієї орієнтації полягає у прагненні зрозуміти позицію іншої сторони, пояснити їй свою позицію, і, в процесі діалогу знайти взаємоприйнятне компромісне рішення.

Категоріями, протилежними за своїм соціальним змістом толерантності, є інтолерантність, ксенофобія, дискримінація, гандикапізм – явища, що руйнують суспільні відносини, призводять до погіршення соціальної ситуації як у міжособистісних стосунках, групах, так і в соціумі в цілому. Вони провокують зростання напруженості, появу конфліктів, що можуть набувати національних масштабів.

Слід відмітити, що толерантність є не тільки моральною характеристикою окремої особи, а й специфічною технологією взаємодії людей, яка забезпечує досягнення цілей через урівноваження інтересів та переконань взаємодіючих сторін в необхідності пошуку взаємоприйнятного компромісу. Можна запропонувати наступні параметри цієї категорії:

1. Рівень толерантності. Є соціальні структури, які спочатку орієнтовані на агресію і є структури, які більшою мірою орієнтовані на перемовини, на пошук згоди, на компроміс.
2. Суб'єкти толерантності. Під суб'єктами толерантності розуміються різні індивіди, соціальні групи, суспільні інститути, на які поширюється принцип толерантності, з якими можливий пошук компромісу.

3. Предмет толерантності. Під предметом толерантності розуміється та характеристика особистості, соціальної групи чи іншого об'єднання людей, яка може бути полем узгодження інтересів, взаєморозуміння, пошуку компромісів. Зрозуміло, що у різних суб'єктів предмет толерантності може бути різним. Один готовий примиритися з тим, що хтось вірить в іншого бога, але ні за що не визнає його право мати інші політичні погляди. Інший, навпаки, готовий не звертати уваги на політичні погляди, якщо є збіг у релігійній приналежності. Третій не в змозі поступитися деякими моральними імперативами, які не можуть бути для нього предметом торгу. Іншими словами, у кожної людини, кожної соціальної групи, кожного суспільства є якісь межі, певні зони, де толерантність не допускається, і є предмети, по відношенню до яких звучить «Не можу поступитися принципами».

Слід зазначити, що в наукових дослідженнях феномен толерантності найчастіше розглядається в контексті міжетнічних відносин, тому значна кількість наукових праць присвячена саме міжнаціональній та міжетнічній толерантності, обґрунтуванню їх змісту і структури, а також проблемам їх формування. Низка вітчизняних і зарубіжних досліджень із соціології, педагогіки та психології вивчають також поняття соціокультурної та міжкультурної (етнокультурної) толерантності. Соціокультурною толерантністю у вузькому сенсі вважається прояв терпимого ставлення до представників певної соціальної категорії та носіїв певної субкультури. У широкому розумінні поняття соціокультурної толерантності певним чином порівнюють з терміном міжкультурної толерантності, оскільки він розглядається вченими як «моральна якість особистості, що характеризує її терпиме ставлення до інших людей, незалежно від їх етнічної, національної та культурної приналежності, терпиме ставлення до інших поглядів, звичаїв, звичок». В даному випадку терміну «соціокультурний», практично ідентичними за значеннями є поняття «етнічний» та «етнокультурний», які є базовими у визначенні поняття міжетнічної толерантності.

У етносоціології дається визначення міжетнічної толерантності як здатності людини виявляти терпимість до малознайомого способу життя представників інших спільнот, їх поведінки, національних традицій, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань. Підкреслюється, що ця здатність може

підвищуватися або знижуватися в залежності від наявності у людини досвіду спілкування з представниками інших етнічних груп. У навчальній педагогічній літературі міжетнічна толерантність визначається як активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального середовища [6, 49].

Г. Палаткіна розглядає толерантність у сфері міжнаціонального спілкування як визнання цінності «Іншого», цінності різноманітності, «інакшості», право на плюралізм поглядів. Трактуючи поняття «міжетнічна толерантність» В. Петренко практично збігається за змістом з поняттям толерантності взагалі: «...міжетнічна толерантність – визнання самоцінності будь-якої іншої людини, визнання права людини бути несхожою, іншою, прийняття її такою, якою вона є» [5, 66].

3. Мубінова досліджуваний нами феномен розглядає як системну сукупність психологічних установок, почуттів, визначеного набору знань і суспільно правових норм (виражених через закон або традиції), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають приймаюче ставлення представників якої-небудь однієї нації до інших, інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки і т.д.). При цьому автор вказує, що міжнаціональна толерантність представляє собою процес, що постійно розвивається і включає в себе:

- власне емоційно-психічні норми, почуття по відношенню до інших національностей;
- широкий набір знань, інформаційних уявлень про інші культури, мови;
- власне поведінкові установки, світоглядні погляди стосовно інонаціонального [6, 28].

Погоджуємося з М. Хараджи, що деякі дослідники паралельно з терміном «міжетнічна толерантність» вживають термін «етнічна толерантність», часто ставлячи знак рівності між ними і трактують його як міжетнічну толерантність, що у методологічному плані є не зовсім адекватним. Маючи практично одну й ту ж основу (етнічність), ці два терміни відтворюють явища з різними характеристиками й різними функціональними параметрами. Дослідниця стверджує, що етнічна толерантність є, передовсім, якісною характеристикою носія певної етнічності (етнофора); про її існування ми можемо гадати, але не можемо з впевненістю стверджувати, що вона притаманна кожному етнофору – власне, вона, якщо й існує, то поза

нашим сприйняттям. Що ж до міжетнічної толерантності, то вона є фактором (чинником) процесу взаємодії представників різних етносів (міжетнічної взаємодії) й, зазвичай, його продуктом. До останнього твердження нас спонукає розуміння явища міжетнічної взаємодії у тій частині, де йдеться про обмін етнічною інформацією, її накопичення учасниками взаємодії, її ролі у формуванні етнічних стереотипів та етнічних автостереотипів. Ведучи мову про те, що етнічна толерантність та міжетнічна толерантність є явищами одного семантичного порядку, але не тотожними, варто мати на увазі ще один момент: міжетнічна толерантність – явище динамічне (конкретно функціональне), як і кожний феномен, котрий перебуває у взаємодії з іншим феноменом, а етнічна толерантність тяжіє до статичності, тобто вона як якісна характеристика етнофора існує у ньому самому і до вступу його у взаємодію з іншими етнофорами себе не виявляє [10, 161].

Ф. Ріггс відмічає таку розбіжність у змістові міжетнічної толерантності та етнічної толерантності: дія першої спрямована назовні (стосовно партнерів взаємодії), а другої повернена у бік своєї етнічності (етнофори ставляться лояльно, передусім, до своєї етнічності, прагнучи всіляко її зміцнювати) [11].

Отже, міжетнічна толерантність – це моральна якість особистості, що характеризує терпиме ставлення до інших людей, незалежно від їх етнічної, національної або культурної приналежності, терпиме ставлення до іншого роду поглядів, вдач, звичок тощо.

Аналіз світового досвіду, який включає методи і технології формування міжетнічної толерантності, дозволяє зробити висновок про існування як мінімум трьох груп умов, що впливають на формування міжетнічної толерантності: суспільно-державні, групові та індивідуальні.

Як тип соціально-етнічної поведінки і форми спілкування етносів, міжетнічну толерантність можна представити в розгорнутому структурному вигляді, виділяючи основні параметри: поперше, міжетнічна толерантність має на увазі наявність елементарних світоглядних і мотиваційних підстав для взаємодіючих етносів; по-друге, досягнення справжнього взаєморозуміння, яке полягає не тільки в розумінні іншого етнічного суб'єкта, але і його ставлення до себе як рівного партнера по спілкуванню. Взаєморозуміння носить обопільний характер, ступінь міжетнічної толерантності в такому випадку знахо-

диться в прямій залежності від ступеня взаєморозуміння суб'єктів, що спілкуються; по-третє, створення умов і можливостей для постійної взаємодії; по-четверте, пошук можливостей для збігу інтересів взаємодіючих етнічних суб'єктів.

У визначенні теоретико-методологічних засад дослідження міжетнічної толерантності М. Хараджи значну роль відводить методам. Принциповими моментами у їх виборі, на думку дослідниці є такі: 1) міжетнічна толерантність – явище соціально-психологічне й воно, передусім, має розглядатися у межах закономірностей функціонування соціальної психології, тобто у її дослідженні ми маємо послуговуватися, передовсім, тими методами, які є у арсеналі цієї галузі психологічної науки; 2) зважаючи на складну структуру міжетнічної толерантності і вплив численних факторів на її формування та функціонування його варто аналізувати у контексті великих груп, макросередовищ (стихійно утворені людські спільноти чи то соціальні групи, які відзначаються усталеною структурою й займають визначене місце у системі суспільних відносин, скажімо, етнічні спільноти, професійні групи, шкільний колектив), невеликих груп (макрорівень), у середовищі яких особа живе, або перебуває впродовж тривалого часу, скажімо, клас у школі, рідне докільля); 3) оскільки формування міжетнічної толерантності відбувається під впливом великої кількості чинників (соціальних, природних, ментальних), то її дослідження об'єктивно вимагає застосування методів не лише із царини психології, зокрема, соціальної психології та етнопсихології, але й з інших наук, передовсім, соціології (у більш вузькому окресленні етносоціології), політології (етнополітології), географії тощо [10, 172].

Міжетнічна толерантність – складний соціально-психологічний феномен життєдіяльності сучасного суспільства, який необхідно вивчати всебічно. На нашу думку, міжетнічна толерантність є потужною якістю особистості, яка є найбільш ефективною у формуванні взаєморозуміння і взаємоповаги до іншої нації, етносу, культури, раси, конфесії тощо.

Список використаних джерел

1. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р. Р. Валитова // Вестник Моск. Ун. Сер. Философия. – 1996. – № 1. – С. 33-37.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Декларация принципов толерантности // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – 2001. – № 1-2. – С. 131-137.

4. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11 – С. 46-54.
5. Палаткина Г. В. Формирование этнотолерантности у младших школьников / Г. В. Палаткина // Начальная школа. – 2003. – № 11. – С. 65-72.
6. Перепелкин Л. С. Этносоциология: учеб. пособие / Л. С. Перепелкин, С. В. Соколовский. – Новосибирск, 1995. – 365 с.
7. Словарь по этике / Под ред. А. А. Гусейнова и И. С. Кона. – М.: Политиздат, 1989. – 345 с.
8. Словарь философских терминов / под. ред. В. Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 731 с.
9. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 2-е видання, випр. і доп. Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1985. – 966 с.
10. Хараджи М. В. Теоретико-методологічні засади дослідження міжетнічної толерантності / М. В. Хараджи // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. Вип. 5: збірник наукових праць. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 160-174.
11. Riggs Fred W. Ethnicity. Inter Costa Glossary. Concepts and Terms Used in Ethnicity Research (Pilot Edition). – Hawaii: 1985.
2. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukraïns'koyi movy (2009) [Great Dictionary of Modern Ukrainian]. K.: Perun, 1736 p. [in Ukrainian].
3. Deklaracija principov tolerantnosti (2001) [Declaration of Principles of Tolerance]. Age of Tolerance: The Scientific and Publicistic Herald, 1-2, p.131-137. [in Russian].
4. Lektorskij, V.A. (1997). O tolerantnosti, pljuralizme i kriticizme [On Tolerance, Pluralism and Criticism]. Questions of philosophy, 11, p. 46-54. [in Russian].
5. Palatkina, G. V. (2003) Formirovanie jetnotolerantnosti u mladshih shkol'nikov [Formation of ethnotolerance in younger schoolchildren]. Primary School,11, p. 65-72. [in Russian].
6. Perepelkin, L. S. Jetnosociologija: ucheb. Posobie [Ethnosociology: Textbook]. Novosibirsk, 365 p. [in Russian].
7. Slovar' po jetike (1989). [Dictionary of Ethics]. M., Politizdat, 345 p. [in Russian].
8. Slovar' filosofskih terminov (2009). [Dictionary of Philosophical Terms]. M. INFRA-M, 731 p. [in Russian].
9. Slovnyk inshomovnykh sliv (1985). [Dictionary of foreign words]. Kiev. (URE), 966 p. [in Ukrainian].
10. Kharadzhy, M.V. (2011) Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya mizhetnichnoyi tolerantnosti [Theoretico-methodological basis of reaserching of interethnic tolerance]. International Scientific Forum: sociology, psychology, education, and management, 5. Kiev. NPU Drahomanova, p. 160-174. [in Ukrainian].
11. Riggs Fred W. Ethnicity. Inter Costa Glossary. Concepts and Terms Used in Ethnicity Research (Pilot Edition). – Hawaii: 1985. [in English].

References

Атрощенко Т. О.

СУЩНОСТЬ ФЕНОМЕНА «МЕЖЭТНИЧЕСКАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ»

В статье выясняются теоретико-методологические вопросы, связанные с исследованием феномена межэтнической толерантности. Проанализированы различные подходы к трактовке сущности исследуемого понятия отечественными и зарубежными исследователями. Выделены основные параметры межэтнической толерантности, как типа социально-этнической поведения и формы общения этносов. Определены три группы условий, влияющих на формирование межэтнической толерантности.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, межэтническая толерантность, терпимость, социокультурная толерантность, этнос.

Atroshchenko T.

ESSENCE OF THE PHENOMENON «INTERETHNIC TOLERANCE»

Unfortunately, during last years the tension in interethnic relations is increased, impatience and intolerance against members of certain minorities, migrants, immigrants, etc. that actualizes the problem of formation of ethnic tolerance of citizens. To understand the nature of this phenomenon, we aimed to determine the scientific and methodological principles and approaches of foreign and domestic scholars.

The term «tolerance» is often defined moral and ethical installation of tolerance, leniency, understanding of other. Tolerant person – a person who respects the interests, habits and beliefs of other people, seeks to understand them and reach mutual agreement without violence, pressure. In our point of view, interethnic tolerance is an important quality of a person that involves understanding and mutual respect to another nation, ethnic group, culture and religions.

The main parameters of interethnic tolerance as social and ethnic forms of communication behavior and ethnic groups are revealed: interethnic tolerance includes a basic philosophical and motivational reasons for interacting ethnic groups; achieving true understanding, which is not only understanding of the ethnic subject, but also his attitude as an equal partner in communication; creating conditions and opportunities for continuous interaction; searching for opportunities to match the interests of ethnic interacting entities.

Analysis of international experience, which includes methods and technologies of formation of ethnic tolerance, allows to conclude about the existence of at least three groups of conditions that influence on the formation of ethnic tolerance: social, public, group and individual.

Key words: tolerance, intolerance, interethnic tolerance, tolerance, sociocultural tolerance, ethnos.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2017